

УДК 808.26

Л. В. Прахарэнка

ВАРЫЯНТЫ ПЕРАКЛАДУ ВОБРАЗНА-МЕТАФАРЫЧНЫХ СРОДКАЎ А. ПУШКІНА НА БЕЛАРУСКУЮ МОВУ

Артыкул прысвечаны параўнальнаму даследаванню вобразна-метафарычных сродкаў А. Пушкіна ў арыгінале і перакладах на беларускую мову.

Для нас ужо стала звычайнай думка аб уздзеянні А. Пушкіна на творчасць многіх мастакоў слова. Ніхто так, як ён, не ўплываў на розум сучаснікаў. Яго творы распаўсюджваліся, абмяркоўваліся, вызывалі гарачыя спрэчкі. Памылковай была б думка аб недатыкальнасці пушкінскіх тэкстаў. Яны вызывалі з'яўленне мноства эпілогаў, працягаў, пародый, перакладаў.

Творчая спадчына А. Пушкіна стала неад'емнай часткай беларускага духоўнага жыцця і актыўна засвойваецца літаратурай на працягу амаль што двухсот гадоў.

Уздзеянне пушкінскіх традыцый на беларускую мову, культуру і літаратуру з'яўляецца шматгранным. Гэта адносіцца не толькі да выкарыстання беларускімі пісьменнікамі некаторых стылёвых рыс А. Пушкіна, але і ўласцівых яго творам стылістычных сродкаў. Гэта і духоўнае ўздзеянне творчасці А. Пушкіна, якая мае агульначалавечую

каштоўнасць. Як сказаў аб пушкінскай спадчыне Я. Сіпакоў, “гэта скарб усіх людзей планеты, які блакітнаю жывою кропкаю свеціцца ў такім неабдымным акіяне міжзорнай вечнасці. І ніякія найбагацейшыя скарбы золата не могуць параўнацца з гэтым скарбам. Дык хвала ж і ўдзячнасць і ім, і нашай шаноўнай мове, што Вялікі Пясняр рускага народа гаворыць з намі, беларусамі, па-беларуску” [1, 14].

Сярод многіх накірункаў беларускай Пушкініяны асобнае месца займаюць пераклады, якія застаюцца адным з галоўных сродкаў ідэнтыфікацыі нацыянальнай літаратуры. Пра гэта ў свой час гаварыў М. Гарэцкі: “Перакладное пісьменства падрыхтавала ў нас грунт для развіцця самастойнага пісьменства, дало яму гатовую кніжную мову і літаратурныя ўзоры” [2, 95]. Пераклады твораў А. Пушкіна на беларускую мову не толькі дапамагаюць стаць бліжэй да творчай лабараторыі, паэтыкі аўтара, але і здольны ажыццявіць узаемадзеянне і ўзаемаўзабагачэнне дзвюх розных лінгвакультурных сістэм. Менавіта таму асаблівую цікавасць уяўляюць пераклады мастацкіх тэкстаў з рускай на беларускую мову.

Праца па перакладзе твораў выдатнага рускага паэта мае багатую гісторыю, пачынаючы з канца XIX стагоддзя і да нашага часу. Ц. Ліякумовіч лічыць, што “гэта заканамерная з’ява. У эпоху, калі адбываўся працэс фарміравання нацыянальнай свядомасці беларусаў, для паскоранага развіцця беларускай славеснасці спатрэбіліся высокія ўзоры пісьменніцкага майстэрства” [3, 123]. Пушкінскія творы сталі магутным стымулам духоўнага развіцця і мастацкага ўдасканалення беларускай літаратуры, што абумовіла цікавасць да яго твораў з боку беларускіх лінгвістаў, літаратуразнацаў, спецыялістаў па перакладзе.

Сярод перакладчыкаў пушкінскіх твораў – Я. Купала, Я. Колас, М. Багдановіч, К. Чорны, А. Куляшоў, П. Броўка, К. Крапіва, М. Танк, С. Грахоўскі, М. Стральцоў, Н. Гілевіч, В. Зуёнак, А. Якімовіч, А. Александровіч, Р. Барадулін і многія іншыя вядомыя майстры беларускай літаратуры. Не дзіўна, што на сённяшні дзень існуе па 3–7 версій перакладу таго ці іншага твора. Напрыклад, “Анчар” (С. Грахоўскі, Х. Жычка, М. Танк), “Вакхічная песня” (А. Астрэйка, А. Бачыла, А. Вярцінскі), “Воран к ворану ляціць” (М. Лужанін, Ю. Свірка, К. Шавель), “Да***” (С. Грахоўскі, В. Зуёнак, М. Лужанін, Я. Міклашэўскі, Ю. Свірка, М. Танк), “Да мора” (А. Астрэйка, А. Звонак, А. Пысін), “Дарожныя скаргі” (Э. Агняцвет, У. Паўлаў, Ю. Свірка), “Дз .В. Давыдаву” (Э. Агняцвет, М. Мятліцкі), “Дон” (Х. Жычка, М. Лужанін, М. Танк), “На ўзвышшы Грузіі” (Э. Агняцвет, В. Зуёнак, Ю. Свірка), “Ноч” (Я. Міклашэўскі, Я. Сіпакоў), “Прарок” (Р. Барадулін, С. Грахоўскі, Я. Міклашэўскі), “Рэха” (А. Гурыновіч, М. Танк, Ю. Свірка), “Узнік” (М. Багдановіч, Р. Барадулін, П. Глебка, Я. Міклашэўскі, М. Танк), “У Сібір” (Ю. Гаўрук, П. Глебка, А. Звонак, Ю. Свірка), “Я вас кахаў”

(А. Бачыла, В. Зуёнак, А. Каско, М. Лужанін, Я. Міклашэўскі, Ю. Свірка), "Я помнік сам сабе ўзнёс нерукатворны" (А. Александровіч, Р. Барадулін, П. Глебка, В. Зуёнак, М. Лужанін, Я. Міклашэўскі, М. Танк) і інш.

Пераклады твораў А. Пушкіна даюць падставу меркаваць пра тое, што ў якасці аб'ектаў перакладчыкі выбіраюць: 1) найбольш вядомыя творы; 2) вершы, сугучныя сваёй творчасці; 3) творы, зразумелыя для нацыянальнага чытача па спосабе мыслення, эстэтычных, духоўных ідэалах. Такі актыўны зварот да перакладаў пушкінскіх твораў – яскравае пацвярджэнне таго, што пушкінскае разуменне на прызначэнне мастацтва сугучнае беларускаму нацыянальна-паэтычнаму светаадчуванню.

Вядома, што перакладчыцкая дзейнасць, звязаная з пошукам найбольш адэкватных сродкаў перадачы вобразнай інфармацыі, актыўна ўплывае на ўзаемаўзбагачэнне вобразных, стылістычных сістэм як мовы арыгінала, так і мовы перакладу.

Праблема перакладу мастацкага тэксту на іншую мову з'яўляецца адной з найбольш актуальных у сучасным мовазнаўстве ўвогуле. Гэта звязана з тым, што мастацкі тэкст уяўляе сабой не проста паслядоўнасць пэўных адзінак, звязаных паміж сабой граматычнай і сэнсавай сувяззю, а праекцыю пэўнай культуры, аўтарскага светапогляду. Неабходна мець на ўвазе, што пераклад – гэта не проста пераказ зместу словамі іншай мовы. Гэта, перш за ўсё, вынік мэтанакіраванай працы па пераасэнсаванні аўтарскага тэксту, захаванні зыходнай мастацкай вобразнасці, адэкватнай перадачы сацыякультурных рэалій. Любы пераклад з'яўляецца дакладным толькі з пэўнай доляй умоўнасці, што тлумачыцца як асаблівасцямі мовы, так і рэаліямі культуры народа. Нельга таксама не ўлічваць і граматычныя, лексічныя, сінтаксічныя, стылістычныя асаблівасці мовы арыгінальнага тэксту, многія з якіх пры перадачы сродкамі іншай мовы патрабуюць пераасэнсавання, што аддаляе тэкст перакладу ад арыгінала.

На першы погляд, пераклад з рускай мовы на беларускую з'яўляецца немэтазгодным, паколькі пры афіцыйным двухмоўі мы маем магчымасць знаёміцца з рускай літаратурай непасрэдна. Аднак у культуралагічным плане пераклад выконвае важную функцыю асэнсавання сусветнай літаратурнай спадчыны сродкамі беларускай нацыянальнай мовы, раскрывае шырокія выяўленчыя магчымасці беларускага слова, развівае эстэтычныя густы чытачоў, з'яўляецца значным феноменам культуры, дазваляе на прыкладзе канкрэтных твораў вырашаць пэўныя практычныя лінгвістычныя задачы.

Варыянты перакладу вобразна-метафарычных сродкаў А. Пушкіна на беларускую мову адрозніваюцца вялікай разнастайнасцю, што абумоўлена рознымі прычынамі: наяўнасцю перакладчыцкіх лакун моўнага і нямоўнага (нацыянальна-культурнага) характару, фактарамі арганізацыі тэксту, асаблівасцямі індывідуальнага стылю перакладчыкаў.

Да спосабаў трансфармацыі пушкінскіх метафар пры перакладзе адносяцца такія, як:

•уклучэнне ў склад метафарычнай адзінкі беларускіх адпаведнікаў, якія з'яўляюцца эквівалентамі рускіх:

Огня надежды полон взор.

Агнём надзей пагляд гарыць

(А. Александровіч).

И сердце вновь горит и любит. I сэрца зноў гарыць і любіць В. Зуёнак.

Её улыбка, разговоры

Яе ўсмешка і размова

Во мне любви рождают жар

Навейваюць кахання жар

(А. Александровіч).

Тихо слезы лья рекой. Ціха слёзы ліў ракой (Я. Міклашэўскі).

Грядущего волнуемое море.

Наступнасці няветлівае мора

(М. Стральцоў).

Да будет проклят правды свет.

Хай будзе кляты праўды свет

(Р. Барадулін);

•лексічная і структурная перабудова метафарычнай адзінкі, пры якой захоўваецца асноўная вобразная кіраванасць метафары (пры гэтым найбольш частым з'яўляецца ўжыванне беларускіх эквівалентаў, што знаходзяцца з метафарычнымі элементамі арыгінала ў тэматычна блізкіх, сінанімічных, гіпера-гіпанімічных і іншага роду сістэмных адносінах: *буря – шквал, луна – зорка, огонь страстей – палкасці гарно, тяжкая туча – цяжкая лава, мрачили мятежи и казни – у змроку мецяжоў крывавых, морозной пылью серебрится – срэбрам ззяе*):

Шли годы. Бурь порыв мятежный

Гады міналі. Шквал бунтоўны

Рассеял прежние мечты.

Развеяў мар даўнейшых рой

(М. Лужанін).

Перакладчык падбірае да названай метафары слова, якое набліжана семантычна: шквал 'раптоўны моцны парыў ветру, які суправаджаецца звычайна навальнічным ліўнем'[4, 758]. Адзінае, што адрознівае гэтыя лексемы, – тое, што шквал пачынаецца раптоўна. Але вобразнасць прыведзенага фрагмента значна не парушаецца: і ў арыгінале, і ў перакладзе гаворыцца пра моцны вецер (умоўна, тыя выпрабаванні, якія паўсталі на шляху лірычнага героя і прыносяць яму непрыемныя ўспаміны). У прыведзеным перакладзе ўзнікае яшчэ адна метафара: мар рой, якая паказвае на мноства тых нязбыўных мар.

Как величавая луна,

Як зорка яркая, адна

Средь жен и дев блестит одна.

Сярод красунь здалёк відна

(А. Куляшоў).

Па словах В. Рагойшы, гэты перакладчыцкі варыянт па-мастацку апраўданы. "У дадзеным выпадку неабходна было захаваць не паняццёвую сутнасць лексічнай адзінкі арыгінала, а яе мастацкую функцыю. Канешне, важна, што А. Пушкін параўнаў усіх маскоўскіх прыгажунь з зоркамі, а адну, лепшую за ўсіх, – з луной. Але больш важны характар параўнання,

які дазваляе паэту выдзеліць, падкрэсліць прыгажосць той адзінай, якая "как величаявая луна, средь жен и дев блестит одна" [5, 86]. Таму словазлучэнне величаявая луназаменена зоркай яркай.

*Упорно, медленно оно
В огне страстей раскалено.*

*Упарта, спакваля яно
Праходзіць палкасці гарно
(Я. Колас).*

У арыгінале метафара **огонь страстей** дапамагае паказаць вялікую сілу пачуццяў. А Я. Колас уносіць у свой пераклад дадатковую вобразную дэталю **палкасці гарно**.

*Тяжкой тучей
Отряды конницы летучей,
Браздами, саблями звуча
Сшибаясь, рубятся с плеча.*

*Цяжкай лавай
Налёты конницы рухавай
Жах смерці сеюць. Згарача
Ў сутычках рубяцца спляча
(Я. Колас).*

Ад такой замены кірунак вобразных асацыяцый становіцца іншым, паколькі **лава** перадае не толькі колькаснае значэнне, але і значэнне руху вялікай масы, які нельга спыніць.

*Мрачили мятежи и казни.
У. Паўлаў.*

У змроку мяцяжоў крываваых

У мове арыгінала ўжываецца спалучэнне прэдыкатаўнага тыпу, а ў мове перакладу яно заменена генітыўнай канструкцыяй.

Морозной пылью серебрится

• ... і срэбрам ззяе

Его бобровый воротник.

Снег на бобровым каўняры (А. Куляшоў);

• ужыванне замест метафар сродкаў нявобразнага характару:

Чуть трепещут

Чуць хістаюць

Сребристых тополей листы.

Лісцём таполі ў цішыні (Я. Колас).

Сребристые тополя – метафара, якая дапамагае ўявіць зіхаценне, белізну таполяў. У мове перакладу ўказанне на колер лісця адсутнічае.

И, злобясь, видит Карл могучий

У злосці бачыць Карл магутны

Уж не расстроенные тучи

Ужо не той натоўп бяспутны

Несчастных нарвских беглецов.

Няшчасных нарвскіх беглякоў

(Я. Колас).

Пры перакладзе асобных метафарычных адзінак і іх элементаў вызначаецца:

• увядзенне ў пераклады беларускіх рэалій і дэталей, якія адсутнічаюць у арыгінале:

Поэма, говорят, готова,

Паэма – новая – гатова

Плод новый умственных затей.

Вязанка строф – одна ў адну

(Н. Гілевіч).

У арыгінале метафара **плод затей** абазначае не толькі паэтычнае натхненне, але і яго вынікі. Беларускі аўтар палічыў неабходным замяніць

названае метафарычнае спалучэнне на зусім незвычайнае **вязанка стрэф**. Лексічнае зачэнне слова **вязанка** звязак аднародных прадметаў, звязаны ахапак чаго-небудзь [4, 137]. У гэтым праяўляецца творчая індывідуальнасць беларускага аўтара. М. Танк адзначаў: “перакладаючы Пушкіна, беларускія мастакі слова трымалі экзамен на творчую сталасць і, магчыма, нават больш – на сталасць літаратуры, сведчачы яе няспынны рост” [6, 268]. Можна сказаць, што гэты экзамен беларускія аўтары, у тым ліку і Н. Гілевіч, вытрымалі на славу. Трэба ўлічыць і яшчэ адну акалічнасць: слова **вязанка** – беларускае, таму можна сказаць, што пераклад мае беларускую нацыянальную спецыфіку. (У Я. Лучыны зборнік вершаў называецца “Вязанка”).

По капле, медленно глотаю скуки яд.

Глытаю на драбку сумоту, проста жах (П. Броўка).

П. Броўка ў дачыненні да глытання сумоты ўжывае незвычайнае слова **драбок**. Такое ўжыванне лічым невыпадковым, таму што слова **драбок** як ‘крупінка якога-небудзь цвёрдага рэчыва’ [4, 183] у беларускай літаратурнай мове часта спалучаецца са словам **цукар**. Пры гэтым узнікае некаторая нелагічнасць ва ўжыванні гэтай лексемы (са значэннем цвёрдага рэчыва) з абстрактным па значэнні словам **сумота**. На нашу думку, гэта не з’яўляецца недахопам, а ідзе ад інтэрпрэтацыйнай вынаходлівасці аўтара, якая больш сумяшчаецца не з перакладам, а з іншымі формамі разумення засваення і ўжывання мастацкіх з’яў. Пераклад П. Броўкі ў некаторым сэнсе “паляпшае” арыгінал, таму што выраз *Глытаю на драбку сумоту* – азначае “ранейшую слодыч (дзякуючы асацыяцыі “драбок – цукар”), якая ў дадзены момант сапраўды з’яўляецца атрутай”;

• мастацкі білінгвізм – уключэнне ў пераклады русізмаў, у тым ліку царкоўнаславянізмаў:

*И мать одна во мрак изгнанья
Умчала горе с нищетой.*

*І адна маці ў мрак выгнання
Панесла гора з ліхатой (Я. Колас).*

Рускаму слову **мраку** беларускай мове адпавядаюць лексемы **цемра**, **змрок**. Апошняе нават не змяніла б рытм перакладнога верша, але Я. Купала аддае перавагу русізму, хутчэй за ўсё таму, што выразы *мрак заточения*, *мрак изгнания* і пад. вядомыя беларускім чытачам па арыгінальных творах і ўспрымаюцца як менавіта пушкінскія. У гэтым выпадку мае месца інтэрферэнцыя, якая вызначаецца “як функцыянальна не абумоўленае ўжыванне элементаў адной мовы ў іншай мове ў выніку кантакту гэтых моў” [7, 6];

• выкарыстанне калек:

Воскреснув пламенной душой... .

Ажыўшы полымнай душой...

(А. Александровіч).

Можна згадзіцца і з выказваннем Н. Буласавай, якая адзначае, што “ў дадзеным выпадку А. Александровіч стварае аказіяналізм, які

6. Танк, М. Светач рускай паэзіі / М. Танк // А. С. Пушкін і Беларусь = А. С. Пушкин и Беларусь / уклад. Т. Махнач; гал. рэд. А. Мальдзіс. – Мінск: Бел. навука, 1999. – С. 267–270.

7. Гируцкий, А. А. Лексическая интерференция при переводе как особом виде билингвизма: на материале переводов белорусской поэзии на русский язык: автореф. дис. ...канд. филол. наук: 10.02.01 / А. А. Гируцкий; НАН Беларуси, Ин-т языкознания им. Я. Коласа. – Минск, 1981. – 22 с.

8. Буласова, Н. Особенности лексического состава поэмы А. С. Пушкина "Руслан и Людмила" и её перевода на белорусский язык / Н. Буласова // Я лиру посвятил народу своему: материалы конф., посвящ. 200-летию со дня рождения А. С. Пушкина, 22–23 окт. 1999 г. / Брест.гос. ун-т. – Брест, 2000. – С. 197–201.